

Studie

Martin Štindl

Panovnický antijudaismus na Moravě**v první čtvrtině 18. století.****Hledání klíče k regulaci židovské menšiny****Imperial Anti-Judaism in Moravia in the First Quarter of the 18th Century. Attempts to Regulate the Jewish Minority**

The paper focuses on the territory of Moravia between 1708–1728, when the Habsburg state produced a series of legislative measures that had a lasting impact on the status of the Jewish population. The author sees this process as the formation of a monarchical anti-Judaism that gradually abandoned the older models of the Estates State and adopted the principles of absolute monarchies. In addition to formal shifts, the paper focuses primarily on the themes of these measures, the targets of which – the Jewish home, the synagogue, the ghetto, the family – tended to change frequently as the state sought the most an effective method for regulating the Jewish minority. Last but not least, the paper focuses on the actors who initiated the individual measures or were involved in their practical application.

Keywords: monarchical anti-Judaism; Moravia; 18th century; Jews; regulation

Klíčová slova: panovnický antijudaismus; Morava; 18. století; Židé; regulace

Kontakt: Moravský zemský archiv v Brně/Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou (CZ) – stindl@mza.cz
 <https://orcid.org/>

Martin Štindl. Panovnický antijudaismus na Moravě v první čtvrtině 18. století. Hledání klíče k regulaci židovské menšiny. *Cornova. Revue české společnosti pro výzkum 18. století*. 2023, 13(2), 7–22. <https://doi.org/10.51305/cor.2023.02.01>

České země po skončení třicetileté války procházely celou řadou mocenských a strukturálních změn. Ty souvisely s prosazováním úlohy státu a rozšiřováním sfér jeho zájmů a vlivu. Zájem panovníka a jeho narůstajícího aparátu se už neomezoval jenom na otázku armády a daní, ale výraznou měrou se přesouval také do jiných oblastí. Naléhání merkantilistů orientovalo pozornost úřadů k celnímu protekcionismu a k podpoře manufakturní výroby, selská povstání a spory poddaných s vrchnostmi volaly po zásazích do robotních záležitostí a sílící potřeba jednotného práva prosazovala novinky v soudním procesu i ve fungování justiční soustavy.¹

Jeden z nových nástrojů, jímž se byrokracie na úrovni jednotlivých zemí snažila věnovat speciálnějším otázkám veřejné správy, představovaly zemské komise. Pro správu hospodářských a obchodních záležitostí tak od konce 17. století vznikaly komise komerční, úpadku měst měla zabránit komise pro zvelebení a povznesení královských měst a robotním záležitostem se měly věnovat komise poddanské. Fakt, že alespoň při českém místodržitelství a komoře byla v roce 1714 utvořena komise židovská, svědčil o tom, že neméně naléhavý objekt zájmu tehdejších úřadů představovali tuzemští Židé. V souvislosti s činností této komise lze pak i na zemské úrovni sledovat názorové

¹ Bělina, *Velké dějiny IX*, 218–224, 228–244, 268–275, 286–298. Evans, *Vznik habsburské monarchie*, 166–170.

proměny, argumentaci i různé úhly pohledu, jež se k existenci židovské menšiny v Čechách vztahovaly. Bez ohledu na pomalost dobových změn a sporné úspěchy jednotlivých opatření je pak zřejmé, že první čtvrtina 18. století představovala jedno z klíčových období, které v českých zemích přispělo nejen k hledání či k artikulaci „státní politiky“ vůči Židům, ale také k jejímu praktickému prosazení a nastavení základních podmínek pro existenci židovské menšiny na území habsburského státu.²

Vzhledem k tomu, že většinu dobových nařízení ve vztahu k Židům naplňovala snaha o jejich konsignaci, početní redukci a celkové hospodářské oslabení, spojila starší historiografie působení české židovské komise s pojmem tzv. úředního antisemitismu. Tento poměrně zřejmý a dodnes aktivně užívaný výraz při bližším ohledání naráží na řadu formálních i obsahových potíží. Dobová nenávisť vůči Židům tehdy ještě nevyvěrala z teorií odlišné rasy či z negativního vnímání společného židovského národa a nenesla tak rysy typické pro moderní antisemitismus. Počátkem 18. století byli Židé tradičně ostrakizováni jako příslušníci odlišného či přímo nepřátelského náboženství, jehož stoupenci v novozákonním pohledu požadovali smrt Ježíše. Povaze předmoderní nenávisti vůči Židům je proto mnohem bližší pojem antijudaismus, zakládající svou protizidovskou zášť na principech náboženské víry.³

Neméně problematicky se pojem úředního antisemitismu jeví i v adjektivu „úřední“. Nelze totiž tvrdit, že by dobové státní úřady byly jeho jediným nositelem. Ty se během sledované doby v protizidovských opatřeních skutečně více angažovaly – a proto se snažíme mluvit o vzniku či formování politiky státu vůči Židům –, ale nezřídka jen reagovaly na podněty jiných společenských složek. Tyto složky reprezentovala zejména tehdy ještě značně autonomní pozemková šlechta a katolická církev, která dobovou politiku vůči Židům ovlivňovala ze svých vlastních pozic. Oba stavy hrály na úrovni země úlohu vlivných činitelů, kteří do vztahu k Židům přinášeli řadu impulzů a nezřídka málo informovanou státní byrokracii konfrontovali s faktickým stavem věci.

Dobový antijudaismus přelomu 17. a 18. století tak nebyl výlučně „úřední“, ale mnohem spíše „absolutní“. Absolutní v tom smyslu, že se těšil podpoře různých vrstev majoritní křesťanské společnosti a z výšin společenské pyramidy jej začal cíleněji prosazovat také vládnoucí panovník. Absolutistické zájmy panovníka prozrazovalo do té doby nebyvalé úsilí o systematičnost přijímaných opatření, o jejich všeobecnou platnost a ideálně také o jejich víceúčelovou účinnost. Podobně vysoké nároky však narážely na řadu překážek a opakovaně se mýjely předpokládaným účinkem. Výsledný efekt dobových opatření oslabovala v neposlední řadě i skutečnost, že názory na „optimální“ postupy vůči židovské menšině nebyly mezi jednotlivými stavy křesťanské společnosti – a konečně ani mezi jednotlivými státními úřady – zdaleka jednotné.⁴

Toto pojednání, které je spíše pokusem o pojmenování souvislostí mezi dosavadními poznatky než přísně pramennou studií, se pak snaží postihnout procesy, jimiž se sílící antijudaismus přelomu 17. a 18. století prosazoval na území historické Moravy. V okru-

² Janák, Hledíková, Dobeš, *Dějiny správy*, 121–122, 235–236. Lipscher, „Jüdische Gemeinden,“ 73–78. Lohrmann, *Zwischen Finanz*, 41–49, 177–194.

³ Prokeš, „Úřední antisemitismus,“ 41–224. Aktuálně pojem „úředního antisemitismu“ užila např. Ebelová, „Židovské komise,“ 160. Evans, *Vznik habsburské monarchie*, 465–466. Beller, *Antisemitism*, 13–50. Benz, *Handbuch*, 3–11.

⁴ Prokeš, „Úřední antisemitismus,“ 212. Drabek, „Die Juden,“ 123–130, 139–142.

hu moravských zemských institucí známe teprve působení gremiální komise pro separaci z roku 1727, ale i tak se tu řada problémů i opatření spojovaných se židovskou menšinou blížila situaci v Čechách. Na ploše zhruba dvaceti let (1708–1728) se tak chceme zaměřit především na opatření, která se snažila regulovat výskyt a četnost židovské menšiny. Budou nás zajímat nejen klíčová témata, jež měla této regulaci posloužit, ale i jejich hlavní aktéři a protagonisté. V neposlední řadě se pak pokusíme věnovat pozornost praktické realizaci těchto postupů a dosaženým výsledkům.⁵

Morava ve druhé polovině 17. století

Stejně jako v Čechách, i na Moravě stál u kořenů politiky antijudaismu zřetelný nárůst židovské populace. Druhá polovina 17. století se nesla ve znamení vnitřního populačního růstu a několika migračních vln. Početní i prostorové přeskupování židovského obyvatelstva bylo důsledkem demografických dopadů třicetileté války a násilného vyhánění Židů z území polsko-litevského státu či z Dolních Rakous. Tento trend se zcela zřetelně projevoval již během šedesátých a sedmdesátých let 17. století, zmapovaných příznávacími listy k domovní dani z roku 1667 a revizemi lánových rejstříků z let 1669–1679. V rozmezí několika málo let přibýlo v řadě míst (Holešov, Ivančice, Kojetín, Kroměříž, Mikulov, Třebíč) domů obývaných Židy, ale dokonce se objevila i lokalita zcela nová (Police 1671), kde židovské obyvatelstvo dosud vůbec nesídlilo.⁶

V lokálním měřítku lze popsáné procesy velmi dobře pozorovat na příkladu Velkého Meziříčí. Ve vrchnostenském městě, které bylo centrem stejnojmenného panství na západní Moravě, Židé až do 17. století trvaleji nikdy nesídlili. První Žid se ve městě zpustošeném třicetiletou válkou objevil v roce 1636. S podporou vrchnosti, která měla zkušenosti s židovským obyvatelstvem ze svých jiných panství, se zde záhy začaly usazovat další rodiny. Během dvaceti let Židé obývali 11 velkomeziříčských domů (1657), při revizi lánových rejstříků v roce 1679 komisaři napočítali už 23 obydlí s židovskými vlastníky a do roku 1710 se pak počet židovských příbytků ve městě o velikosti zhruba 300 usedlostí rozrostl na 32. Velkomeziříčská vrchnost vycházela židovské menšině vstříci až do té míry, že Židé ve městě se zakoupením domů získávali rovněž měšťanské právo. V letech 1650–1710 jej tak obdrželo nejméně 30 evidovaných uchazečů, mezi nimiž se vyskytlo i 5 osadníků z polského království.⁷

Počátkem 18. století však křesťanská trpělivost došla nejen meziříčským měšťanům. Hospodářská nevraživost vůči Židům – patrná ve městě už od osmdesátých let 17. století – se tehdy přenesla do probíhajících sporů města s vrchností a vyšetřovací komise královského tribunálu shledala ve vztazích s opovrhovanou menšinou řadu dalších nesrovnalostí, které nemínila dále tolerovat. Tvořil je trojnásobně překročený počet židovských domů, užívání úředně nepovolené synagogy a nebyvalé mísení křesťanských a židovských práv. Reakce na místní zjištění byla nečekaně příkrá a autori-

⁵ Müller, *Beiträge*, 50.

⁶ Miller, *Moravští Židé*, 35–38. Kocman, „Die Juden – Lahnregister,“ 104–192. Kocman, „Die jüdische Besiedlung,“ 149–224. Stehlík, *Židé na Dačicku*, 8, 17, 23–29.

⁷ Štindl, „Usazování Židů,“ 36–38. Štindl, „K počátkům,“ 8–9. Miller, *Uzavřená společnost*, 56, 134–135.

tativní. Do meziříčského dění zasáhl 22. dubna 1710 reskript císaře Josefa I. příkazem okamžitě zavřít nepovolenou synagogu, vykoupit všech 21 nadpočetných židovských domů, zastavit udělování měšťanského práva Židům a oddělit židovskou pozemkoknížní agendu od agendy křesťanské.⁸

Na meziříčský případ jsme poukázali především proto, že na něm lze ilustrovat celou řadu změn, které se odehrály v průběhu druhé poloviny 17. století. Většina těchto změn se stoupenci judaismu původně vůbec nesoúvisela, ale šlo o novinky natolik hluboké, že poznamenaly také život jejich komunit uvnitř moravských měst. Dobová proměna souvisela především s nastavením nových mocenských mechanismů a způsobů správy věcí veřejných, které obvykle označujeme termínem panovnický absolutismus. Spolu s prosazením svrchované vůle panovníka na úkor politické moci stavů vstoupily do všech českých zemí principy oddané služby panovníkovi, postátnění zemských úřadů a centralizované administrativy. I na Moravě tak převládl systém zobecňovaných norem udržovaný mocenskou jednotou panovníka, věrné šlechty a církevní hierarchie. Navenek byl pak tento státnický řád orámován metafyzickou idejí panovníka z Boží milosti a étosem sjednocující katolické víry.⁹

Na pozadí tohoto vývoje začaly krystalizovat také nové podoby dobového antijudaismu. Zhruba do roku 1670 lze hovořit ještě o antijudaismu stavovském. Jeho relativně mírná forma byla kompromisem mezi zájmy jednotlivých stavů, byl garantován několika usneseními zemského sněmu a výraznější ohlas nacházel pouze v prostředí královských měst. Mocenskou protiváhu k negativně naladěným měšťanům tvořil habsburský panovník, jenž ekonomickou prosperitu Židů spojoval poměrně pragmaticky s možnostmi vlastního daňového výnosu. Popsané rozložení sil bylo zřetelně funkční ještě v době vydání a následných polemik o potvrzení Ferdinandova privilegia Židům (1629–1657) nebo v časech nuceného vyhnání Židů z Hustopečí (1651). Podmínky života Židů na Moravě stejně jako dobový poměr k judaismu byly v této době značně roztržité a teritoriálně odlišné. Jejich podobu v převážné míře určovaly lokální zvyklosti, které respektovaly aktuální převahu měšťanů nebo vrchností, jimž pobyt Židů v daném místě nebyl lhostejný. Teprve v druhém sledu se pak do místních poměrů promítal obecnější právní rámec vymezovaný starší tradicí „velkých“ panovnických privilegií a řídkými články sněmovních usnesení.¹⁰

S prosazováním panovnického absolutismu se poměr lokálních a centrálních sil vzájemně otočil. Do života obyvatel Moravy – včetně privilegovaných vrstev i trpěných Židů – začalo zasahovat několik nových či nově reformovaných zeměpanských úřadů, z nichž každý měl za úkol pro specifickou agendu a území hájit zájmy vládnoucího monarchy. Královský tribunál se roku 1636 stal nejen nejvyšším soudem, ale zároveň také nejdůležitějším správním úřadem. V roce 1637 reformované úřady krajských hejtmanů získaly kromě vojenských a berních povinností také pořádkové kompetence pro veřejnou správu svěřených krajů. A komorní prokurátor měl coby zástupce královského

⁸ Štindl, *Velká Mezeříč*, 151–153.

⁹ Válka, „Barokní absolutismus,“ 57–65.

¹⁰ Teufel, „Juden im Ständestaat,“ 59–64. Miller, *Uzavřená společnost*, 82–86, 145–147. Kocman, „Wir arme Burgen,“ 25, 29. Kocman, „Die kurze Geschichte,“ 45–89. Kocman, „Politické, hospodářské a sociální postavení,“ 68–70, 110–114. Kocman, „Potíže města Brna,“ 138–140, 151. Kocman, „Zu den Umständen,“ 9–23.

fisku po roce 1651 dbát nejen o prospěch katolické víry a královských měst, ale vystupovat také jako veřejný žalobce a dohlížitel nad povinnostmi Židů.¹¹

Tradiční charakter stavovské politiky se pod tlakem rozpínajících se úředních kompetencí pomalu vytrácel a život tuzemského obyvatelstva začal postupně podléhat houstnoucí síti centrálně vydávaných, všeobecně šířených a jednotně prosazovaných nařízení. Židovská problematika vlivem této systémové změny opustila lavice zemského sněmu a přesunula se do kanceláří postátněných úřadů. Byrokratickou pozornost vůči nábožensky odlišné minoritě probouzel její početní růst i zvýšené úsilí o duchovní prvenství a stmelující účinek katolické víry. Příležitostný a nedůsledný antijudaismus stavů byl nahrazen mnohem systematictější antijudaismem absolutistickým. Antijudaismem, který byl schopen reagovat na aktuální problémy, zdánlivě lokální případy proměňovat v obecnější politická témata a následně jich využívat jako nástroje pro regulaci nábožensky odlišné menšiny.

Židovský dům, nebo jeho nájemník?

Kontrast stavovského a panovnického antijudaismu vynikl už při jedné z prvních kampaní, již se moravské úřady počátkem 18. století pokoušely reagovat na rostoucí počty židovského obyvatelstva v zemi. Cílem této kampaně z roku 1708 bylo šetření přírůstků židovských domů. Pokus, který se opřel o tradiční sněmovní usnesení z roku 1650 o toleranci židovského obyvatelstva v místech obývaných Židy k 1. lednu roku 1618, respektive o jeho novelizovanou verzi z roku 1681 vztaženou k výskytu osídlení z roku 1657, skončil naprostým metodickým fiaskem. Krajští hejtmáné, pověřeni organizací akce, nepokrytě tápali. Nevěděli, jestli mají evidovat pouze Židy nadpočetné nebo všechny, které se podařilo zachytit, či sčítat jenom majitele domů nebo také nájemníky. V palbě otázek, které přicházely k tribunálu z jednotlivých krajů, se zřetelně ukázalo, že tzv. „židovský dům“ jako kritérium židovského osídlení a pojem dosavadní stavovské či berní politiky vůči moravským Židům byl na počátku 18. století zcela nepoužitelný. Formy, v nichž se tehdejší pobyt Židů na Moravě odbyval, už byly natolik rozmanité, že tradiční koncept „židovského domu“ na jejich popis jednoduše nestačil.¹²

Už víme, že diametrální rozdíly mezi zastaralou evidencí lánových rejstříků a skutečným stavem potvrdil také o málo mladší meziříčský případ z roku 1710. Ten namísto 11 „tolerovaných“ domů z roku 1657 odhalil 32 domy patřící Židům. A velmi podobné zprávy přicházely během druhého decennia 18. věku i z dalších koutů Moravy. Komorní prokurátor Eustach Johann Becker z Denkenbergu připomínal 8 „nových“ domů ve Slavkově, 13 v Rousínově, 2 v Bučovicích a 6 v Hodoníně. Svoji zprávu z 11. února 1716 uzavřel rozhořčeným konstatováním, že na Moravě neexistuje místo se židovským osídlením, kde by po roce 1657 nenarostl počet jeho obyvatel. A přestože Becker připomínal, že nemůže jezdit po zemi, aby zjišťoval příčiny tohoto stavu, jeden z jeho méně

¹¹ Vašků, *Studie*, 12–15, 35–43. Macek, Žáček, *Krajská správa*, 8–11. Dřímál, „Královský prokurátor,“ 371–375.

¹² Dokoupilová, *Soupisy*, 29–31. Kocman, „Politické, hospodářské a sociální postavení,“ 70–72. MZA, B1, sign. J19/1, kart. č. 678.

nápadných zdrojů odhalil. Poukázal na množící se pronájmy vrchnostenských palíren a jiných provozů židovským nájemníkům.¹³

Pronájem vrchnostenských podniků nebyl z demografického hlediska určitě nejintenzivnější formou přírůstku židovských obyvatel, ale je pravda, že pronájem jakýchkoliv nemovitostí Židům tvořil z pohledu práva i praktického výsledku jeho latentní a obtížně postižitelnou součást. To s definitivní platností odhalila druhá vlna soupisů židovského obyvatelstva nařízených dekretem královského tribunálu z 23. dubna 1717. Aktuálně sestavené seznamy potvrdily, že evidenční a demografický problém současné Moravy nepředstavoval vlastník židovské nemovitosti, tj. Žid usedlý, ale jeho další podnájemníci neboli podruzi. Na různých místech Moravy bil takový závěr do očí. Ve Velkém Meziříčí spolu s 32 rodinami usedlých žilo dalších 57 neusedlých rodin jako podnájemníci. Podobně v Moravském Krumlově či Ivančicích kromě majitelů tamních 36 domů obývalo 95, respektive 27 podruhů. V tehdejších enklávách židovského osídlení se tak celkem běžně ukazovalo, že na domácnost majitele nemovitosti připadaly další 2–3 domácnosti žijící v podnájmu.¹⁴

Po roce 1717 tak už žádný z aktérů protizidovské politiky nepochyboval, že neusedlý, cizí (fremde Jude) či nájemní (Bestandjude) Žid tvořil předvoj nových souvěrců, ale také skrytý rezervoár dalšího populačního růstu. S dostatečnými prostředky a nezbytnou podporou vrchnosti mohli Židé své podnájemy na tehdejší Moravě najít prakticky kdekoliv. V souvislosti s dobovým tažením vůči neusedlým složkám obyvatelstva je pak překvapující, že – s výjimkou ojedinělých „privátních“ tendencí, o kterých ještě uslyšíme – trvalo bezmála dalších deset let, než se tato část židovské populace stala předmětem systematičtější deskripce a sledování absolutistického antijudaismu. Pro potřeby hledaných „koncepčních“ přístupů byl společenský status nájemníka v danou chvíli příliš nestabilní a dočasný. A jako takový nebyl tehdy ještě s to unést úlohu dobového kritéria pro narůstající židovské osídlení.

Nepovolená synagoga

Třetí důvod, který zabránil, aby se neusedlí Židé stali v roce 1717 klíčovým tématem protizidovské politiky, tvořil fakt, že se pozornost panovnického antijudaismu začala postupně obracet směrem k židovským modlitebnám a synagogám. Na nepovolenou synagogu coby ukazatel narůstající židovské populace upozornil už v roce 1706 případ modlitebny v Novosvětském hostinci na brněnském předměstí Křenová. Ta navzdory svému soukromému charakteru plnila podle úřadů funkce veřejného svatostánku a sloužila jako shromaždiště venkovských Židů přijíždějících na výroční trhy do královského Brna. Případ dočasně uzavřené synagogy ve Velkém Meziříčí pak navštívil nejen zásadní význam bohoslužebných objektů pro každodenní život židovských obcí, ale také byrokratickou různorodost při povolování veřejných svatostánků. V souvislosti s ním se v dubnu roku 1710 objevil zřejmě poprvé i nárok na výhradní zeměpanský souhlas s jeho výstavbou. Dosud spíše nenápadný obrat moravského antijudaismu výraz-

¹³ MZA, B1, sign. J19/1, kart. č. 678. Spyra, Zárický, Županič, *Šlechticův Žid*, 11–82.

¹⁴ MZA, B1, sign. 19/9, kart. č. 679. MZA, B1, sign. J19/14, kart. č. 680. MZA, F209, i. č. 894, č. 4 a 9.

něji podnítl teprve reskript Karla VI. z 13. ledna 1713, který překračování tolerovaného počtu Židů v zemi spojil přímo s nekontrolovaným zřizováním synagog. Trvalo však další tři roky, než na něj 28. ledna 1716 navázal příkaz královského tribunálu komornímu prokurátorovi, aby uvedl místa, kde nové synagogy na Moravě vyrostly.¹⁵

Zatímco centrálním úřadům poněkud trvalo přeorientovat se na nové téma židovské politiky, moravští komorní prokurátoři byli z titulu svého úřadu daleko nesmlouvavější. Pro Beckerova předchůdce nebyla synagoga ničím jiným než synonymem shromáždění většího počtu osob. Sám Becker z Denkenbergu reagoval bez větších okolů již na císařský reskript z roku 1713 a hned jmenoval synagogy v Lednici, Kloboukách, Polici a v Šafově, které před rokem 1657 ještě nestály. Naléhavý tón Becker neopustil ani v roce 1717, kdy po marném poukazování na trojnásobný až čtyřnásobný přírůstek svatostánků v tradičních obcích nazval tento stav zločinem proti křesťanskému náboženství, zájmům panovníka i veřejnému prospěchu. Císařský dvůr i královský tribunál však potřeboval k rozhodnému zásahu něco působivějšího než jen vršené zprávy o netolerované škole v Brumově či o novostavbě uherskobrodské synagogy uvnitř městských hradeb.¹⁶

Tento impuls přišel v podobě smutně proslulé úsovské aféry. Ta začala v září roku 1721 (předvečer svátku Jom Kipur) nevhodnou návštěvou tamní synagogy katolickým knězem, přerostla v oboustranné fyzické napadení a vyvrcholila 27. května 1722 soudní exekucí čtyř údajných židovských viníků, peněžními sankcemi vůči tamní židovské komunitě a zejména úředně nařízenou demolicí úsovské synagogy. Kompetentní úřady v čele s královským tribunálem, komorním prokurátorem i pražskou apelační radou incident vnímaly jako napadení panovníkova majestátu a Bohem posvěceného kněze. Tedy nikoliv jako potencionální hrozbu křesťanské víry v duchu Beckerových vizí, ale jako jasný útok, který zasluhoval exemplární trest i opatření.¹⁷

Méně známou okolnost úsovské aféry tvořil fakt, že vedle drakonických trestů vůči tamní židovské komunitě přinesla také císařský reskript z 16. dubna 1722, jenž vedl k obecným zásahům do státem dosud neregulovaného synagogálního stavitelství. Karel VI. v něm totiž zřizování synagog podmínil do budoucna nejen předchozím vědomím panovníka, ale také jeho vydaným souhlasem. Další účinky výnosu přinesla panovníkova snaha zjistit, které ze stávajících moravských synagog byly vystavěny bez panovníkova povolení. Tento příkaz spustil rozsáhlé byrokratické šetření v jednotlivých krajích a zároveň přeformuloval aktuální židovskou otázku. Státem nepovolená synagoga se od jara roku 1722 stala akcentovaným příznakem netolerovaného židovského osídlení a nástrojem pro regulaci i poručníkovaní jeho komunit.¹⁸

Ani tentokrát se nařízené šetření neobešlo bez problémů technického i věcného rázu. Hejtmané Brněnského a Přerovského kraje svoje hlášení vyložené odbyli, zástupce hejtmana Olomouckého kraje narážel zpočátku na záměrnou absenci představitelů židovských obcí (Jevíčko, Loštice, Úsov) či ukrývání relevantních písemných dokladů.

¹⁵ Wekebrod, *Sammlung*, 127–128. Müller, *Beiträge*, 34–39. Štindl, „Židovská synagoga,“ 24–26. MZA, B1, sign. 19/5, kart. č. 679. MZA, B1, sign. J19/1, J19/4, kart. č. 678.

¹⁶ MZA, B1, sign. 19/5, kart. č. 679. MZA, B1, sign. J19/1, J19/2, kart. č. 678.

¹⁷ Kwasnik-Rabinowicz, „Geschichte,“ 332–336.

¹⁸ Štindl, „Židovská synagoga,“ 26–27.

Věcné potíže přinášela zase problematická klasifikace pojmu „synagoga“ či dohledání přesvědčivých dokladů o stáří těchto objektů. Nicméně v průběhu léta 1722 se královskému tribunálu podařilo shromáždit řadu pozoruhodných informací, které dodnes představují vůbec nejstarší plošný přehled synagogálních staveb na Moravě. Pro dobový antijudaismus však bylo mnohem důležitější, že mezi popsányi budovami odhalil několik synagog vybudovaných po roce 1657 (Puklice, Třebíč, Velké Meziříčí, Brumov, Uherský Brod) a zdokladoval dosavadní praxi v povolování synagogálních staveb, na níž se nezřídka podílely místní vrchnosti (Koryčany, Loštice, Třebíč, Uherský Brod) nebo nanejvýš biskupská konzistoř (Telč, Třebíč, Třešť, Uherský Brod, Velké Meziříčí). Minimálně do 16. dubna 1722 totiž zásadní vliv na výstavbu židovských svatostánek nálezel pozemkové šlechtě a katolické církvi. Obě tradiční složky stavovské společnosti pak poněkud ambivalentně obstarávaly nejen byrokratický dozor, ale i právní ochranu stávajících synagogálních staveb.¹⁹

Uzurpace stavebního souhlasu mezi výlučné pravomoci panovníka se tak z pohledu absolutistického antijudaismu jevila jako krok správným směrem. Reskript z 16. dubna 1722 otevřeně kodifikoval centralizační tendence, jež minimálně od velkomeziříčského případu z roku 1710 usilovaly o prosazení státního dohledu nad zřizováním židovských svatostánek a získání nátlakového prostředku vůči vyznavačům judaismu. Nástrojem redukce židovského obyvatelstva se však problém státem nepovolených synagog nestal. Dvůr ani královský tribunál nashromážděné informace k dalším opatřením nevyužil a dočasně koncentrovaná problematika židovských svatostánek se během následujících let postupně rozdrobila do jednotlivých případů. V těchto kauzách se pak – bez ohledu na to, zda šlo o dostavbu synagog v Uherském Ostrohu či v Koryčanech nebo o polemiku nad mírou výstavnosti synagogy uherskobrodské – začaly znovu vynořovat otázky počtu židovských usedlých, délky jejich pobytu a forem nabytí židovských domů. Obehraná témata vracela židovskou otázku do starých kolejí a naznačovala, že bez souhlasu a spolupráce s nejmocnějšími složkami stavovské společnosti nebude její efektivní řešení možné.²⁰

Separace bez translokace

Vzájemnou spolupráci coby nezbytný předpoklad úspěšného postupu prověřilo hned další výsostné téma soudobé židovské otázky, jímž se v polovině dvacátých let 18. století stala idea separace. Myšlenka na fyzické, hospodářské i právní rozdělení života křesťanů a Židů do dvou paralelních světů nebyla nikterak nová. Vycházela z buly *Cum nimis absurdum* vydané papežem Pavlem IV. 14. července 1555, která na prvním místě v sérii patnácti restriktivních ustanovení nařizovala Židům pobyt v oddělených čtvrtích. Motivace k těmto opatřením měla nepochybně i svůj ekonomický rozměr, ale jejich oficiální zdůvodnění si udržovalo tradičně náboženský charakter. Na stereotypních obavách o nerušený výkon křesťanských bohoslužeb či svátků, pravověrnou výchovu křesťanských dívek a o nežádoucí mísení čehokoliv nezměnila mnoho ani následující

¹⁹ Štindl, „Židovská synagoga,“ 27–40.

²⁰ MZA, B1, sign. J19/2, kart. č. 678; J19/6, kart. č. 679.

dvě století. Stejně tak zůstával v průběhu raného novověku konstantní i hlavní nositel separačních vizí, reprezentovaný i v první čtvrtině 18. století zejména katolickou církví. V tomto kontextu bylo pak příznačné, že jedna z nejstarších separačních zdí na Moravě vyrostla již roku 1680 na statcích olomouckého biskupa v Kroměříži.²¹

Ale aby náš přímo nedoložený soud o církvi jakožto vůdčím iniciátoru moravských separačních tendencí nebyl úplně nespravedlivý, je třeba dodat, že realizace separačních vizí se velmi úzce pojila také s plánovanými přesuny židovského obyvatelstva. A ty, označované dobovými pojmy *transfer* nebo *translokace*, nebyly zcela cizí ani šlechtickým vrchnostem. Opakované a o více než desetiletí starší snahy tohoto druhu lze sledovat například na rozlehlých lichtenštejnských panstvích. První radikální pokus učinil kníže Antonín Florián už v srpnu roku 1713, kdy ve čtyřiašedesetihodinové lhůtě vypověděl neusedlé Židy plošně ze všech svých panství. Své rozhodnutí později odůvodňoval snahou o náhradu Židů spolehlivějšími křesťanskými poplatníky a prevencí proti šířící se nákaze moru, ale i tak byl jeho krok natolik nestandardní, že jej zaskočený císař reskriptem z 11. srpna 1713 okamžitě zastavil a dekretem ze 7. září 1713 otázky vypovídání Židů ze země do budoucna podřídil vlastnímu rozhodnutí. Mimořádné Lichtenštejnovo postavení však umožňovalo, aby ještě následující čtyři roky zaměstnával úřady svým projektem na „interní“ translokaci moravskokrumlovských Židů do sousedních Ivančic nebo aby se v letech 1715–1717 znovu pokusil o „nenápadný“ přesun uherskoostrožské obce do Kunovic nebo o vyhnání Židů z Dambořic.²²

Popsané postupy nelze určitě spojovat s mimořádnou nevráživostí šlechtického stavu vůči Židům, ale pravděpodobněji se zvýšenou nedůvěrou vůči náboženské či kulturní jinakosti v době morových a jiných krizí. Svou roli sehrávalo nepochybně i přesvědčení aristokratů, že podobná rozhodnutí mají privátní charakter a náležejí tak k jejich osobním pravomocím. Takovému závěru odpovídala starší vrchnostenská povolení ke stavbě synagog a nasvědčovaly mu i sebevědomé postoje tehdejší strážnické nebo třebíčské vrchnosti. Správce strážnického panství Karel Antonín hrabě Braida se tak v letech 1716–1718 nerozpakoval opakovaně prosazovat výstavbu nového panského pivovaru na místě stávající synagogy a hřbitova, kterou mínil zbořit a hřbitov přeložit jinam. Stížnosti židovského solicitátora Simona Frankla i snaha úřadů vše prošetřit stačily tento „translokační“ záměr naštěstí zastavit, ale i tak z něho plynula odchodnutí některých aristokratů využít dobových obav – k nimž se v případě Strážnice kromě moru a uherských vpádů přidal 26. srpna 1718 ještě ničivý požár – k osobně prospěšným přesunům židovských obyvatel. Zatímco hrabě Braida separaci obou náboženských komunit v údajném zájmu sílicího křesťanství a veřejného daňového výnosu spíše plánoval, Jan Josef z Valdštejna ji nedlouho na to už fakticky realizoval. V polovině roku 1723 nařídil několika křesťanským majitelům bydlícím uvnitř židovského sídliště na třebíčském Podklášteří, aby směnili své domy se židovskými majiteli domů nacházejících se dosud v křesťanské zástavbě a od 1. července 1723 už obě komunity žily v oddělených částech této původně poddanské vsi.²³

²¹ Kampling, „Cum nimis,“ 190. Peřinka, *Historie*, 906.

²² MZA, B1, sign. J19/9, kart. č. 679.

²³ Delumeau, *Strach*, 102–103. Teplitsky, „Heroes,“ 67–76. MZA, B1, sign. J19/4, kart. č. 678. Fišer, *Třebíč*, 23–25.

V polovině dvacátých let 18. století se tak mohlo alespoň v protizidovsky naladěných kruzích tehdejší Moravy zdát, že jakmile na dílem zdomácnělou myšlenku separace a případné přesuny přistoupí také stát reprezentovaný císařem a jeho úřady, proběhne vše ke společné křesťanské spokojenosti. Přenos židovských domů od křesťanských kostelů císař nařídil svým reskriptem z 2. září 1726 a 5. prosince téhož roku jej s pocitem liknavých reakcí znovu zopakoval. Na jaře následujícího roku byla při královském tribunálu ustavena speciální separační komise v čele s Františkem Michaelem Šubířem z Chropyně a v úterý 6. května 1727 představitel moravské katolické hierarchie, kardinál Wolfgang Schrattenbach, dokončil obsáhlé dobrozdání, v němž z více než 130 lokalit se židovským osídlením doporučil přes 50 míst své diecéze, kde je třeba přistoupit k separaci. Organizační příprava akce dospěla až do takových detailů, že v letech 1727–1728 bylo vypracováno několik desítek více či méně dokonalých plánů, které zachycovaly stávající židovská obydlí a udávaly polohu domů, které je třeba vysídlit nebo obehnat separační zdí.²⁴

Nevíme, jestli byla dokonalost byrokratické přípravy známkou předpokládaných potíží, ale je jisté, že problémy začaly vyplouvat napovrch záhy poté, co pověření krajští hejtmané zesílili na jaře roku 1727 tlak na provedení translokací. Reálnou bariéru jim do cesty stavěla různorodost poměrů, odpor židovských i křesťanských majitelů, soukromé zájmy vrchností, výše finančních nákladů a naopak nízká vymahatelnost ze strany státních úřadů. Systematicky zahájená kampaň se tak během několika měsíců rozpadla do vyčerpávající série dílčích případů, v nichž zúčastněné strany nezřídka ještě počátkem třicátých let liciovaly nejen o termínech, kompetencích a odhadních cenách, ale také o rozmístění jednotlivých oken a dveří. Kombinace protichůdných faktorů vedla na většině míst k nejrůznějším kompromisům, k ústupkům z původních nároků nebo k čistě formálnímu naplňování povinností. Ve Velkém Meziříčí se tak plánovaná translokace omezila na pouhých šest domů, v Jemnici byly narychlo vystavěné separační zdi nakonec strženy tamní vrchností a v Přerově či v Lipníku nebyla připravovaná výměna domů realizována vůbec. Alespoň z blíže prozkoumaných případů se zdá, že v zásadní polohopisné změny kampaň vyústila pouze tam, kde byly židovské komunity kompletně translokovány do nově vybudovaných sídlišť na okraji stávající zástavby (Loštice, Police u Jemnice). V ostatních lokalitách zůstávala omezena spíše na dílčí objekty.²⁵

Výsledné situační i prostorové dopady translokačního snažení jednoznačně pokulhávaly za původními plány, ale bylo by hrubou chybou usuzovat, že separace obou komunit skončila na Moravě neúspěchem. Koncept separace totiž i v místech, kde se translokace nepovedla nebo ani nebyla z tehdejšího pohledu nutná, přispěl k úřední specifikaci křesťanských a židovských domů. Většina městských či vrchnostenských kancelářů si totiž v průběhu byrokratických zápasů let 1727–1730 vyjasnila, jaké domy bude napříště považovat za židovské a jaké za křesťanské. Místní úřady měly zároveň dostatek příležitostí pochopit, že správa židovských záležitostí nebude už nikdy doménou jejich vlastních pravomocí, ale naopak oblastí, kde budou stále častěji naplňovat

²⁴ Müller, *Beiträge*, 47–50. Knichal, „Dobrozdání,“ 15–17. Klenovský, „Plány separace,“ 54–55. Paulus, Steinová, Krajina a urbanismus, 44–55. *Translokační plány židovských obydlí v zemích Koruny české v letech 1727–1728*. [cit. 20.10.2023]. Dostupné z <https://www.vugtk.cz/plany/cs/>.

²⁵ MZA, B1, sign. J20, kart. č. 705. Lapáček, „Pokusy,“ 27–29. Štindl, „Osudy,“ 442–444.

vůli státu a dominantního panovníka. Prostřednictvím separačního úsilí se tak vlastně navzdory kompromisům podařilo naplnit dávnou ideu jasně definovaného „židovského domu“. A nejen ji. Množina židovských domů tvořila také zřetelně vymezenou židovskou čtvrť sestávající z domů vyhrazených Židům. Tuto početně i prostorově stabilizovanou enklávu pak bylo velice snadné oddělit od zbyvajících částí moravských měst, a to i bez středověkých bran či separačních zdí. Úlohu zřetelné hranice obstaraly „šraňky“, dráty, opony a jiné symbolické předěly. Moravské separované obce se tak staly ghetttem odlišných režimů a práv.

Tolerovaný familiant

Zbývalo, aby politika panovnického absolutismu ještě určila, který z obyvatel židovských ghatt bude tolerován a který nikoliv. Je nesnadné odhadnout, nakolik dobový byrokratický aparát souslednost obou kroků vědomě plánoval, ale je zřejmé, že na řešení otázky tolerovaných a netolerovaných Židů začal pracovat zároveň s otázkou separací. Již 25. září 1726 bylo publikováno nařízení o židovských sňatcích – známé jako „familiantský zákon“ –, které dovoluvalo do budoucna uzavírat manželský svazek pouze jedinému synovi ze všech potomků. Zároveň byl s tímto opatřením zveřejněn příkaz k provedení sčítání všeho židovského obyvatelstva prostřednictvím soupisů, které zaznamenají počty, rodinný stav i délku pobytu všech rodinných příslušníků, a to nejen u hospodářů, kteří domy vlastní, ale i u nájemníků a Židů „cizích“. Tato nařízení pak ještě doplnila dvojice reskriptů z 29. dubna a 23. června 1727, jimiž Karel VI. pro Moravu zopakoval starší zákaz usazování nových Židů, sankcionovaný odstrašující pokoutou 1000 dukátů, a navíc v zemi zapověděl i pobyt cizího židovstva. Druhý výnos pak majitelům židovských nemovitostí pod hrozbou tělesných trestů ukládal oznamovací povinnost a židovské rychtáře pověřoval vedením jmenných evidencí.²⁶

Moravské soupisy židovského obyvatelstva z roku 1727 se do dnešních dnů dochovaly pouze v nepatrných zlomcích (Kojetín, Písečné, Veselí nad Moravou). Víme však, že v porovnání se svými staršími předchůdci přinesly nejen aktuální, ale především relativně podrobné a strukturované informace týkající se demografické, profesní a zejména imigrační skladby stoupenců judaismu. Jejich výsledky poskytly podrobné údaje o všech 5106 židovských rodinách, jejichž suma naplňovala roku 1725 stanovený numerus clausus, tedy neměnný počet rodin, jež jako jediné mohly napříště počítat s tolerovaným pobytem v zemi. Mužští představitelé („patres“) těchto „famií“ se zároveň stali nositeli práva pobytu (inkolátu), které spolu s právem sňatku dědil pouze jediný z jejich synů. Ostatní mužští potomci museli vést svobodný život nebo se usadit a oženit v některé z jiných zemí. Rodiny s dcerami byly po smrti otce považovány za úředně vymřelé a jejich „uvolněné“ obyvatelské právo – označované častěji jako familiantské místo – přecházelo na jiné žadatele.²⁷

Familiantský zákon byl ve své původní podobě velmi stručný. Včetně sankčních článků proti pokoutně sezdaným Židům, tolerantním vrchnostem a proti rodinám bez

²⁶ Müller, *Beiträge*, 44–49, 63–64.

²⁷ Matušiková „Soupis Židů,“ 66–68. Fišer, *Třebíč*, 62–64. Ebelová, „Familiantský zákon,“ 95–100.

inkolátu ho tvořilo pouhých sedm ustanovení. Svým rozsahem ničím nepřipomínal stěžejní zákon panovnického antijudaismu. A za takový jej zpočátku zřejmě nepovažovaly ani samotné královské úřady. Byl vnímán spíše jako nástroj okamžité redukce „netolerovaných“ židovských rodin a jeho faktický výkon naplňovaný povolováním židovských sňatků ještě dlouho náležel privátním vrchnostenským úřadům. Litera zákeřného zákona se zpřesnila teprve v květnu roku 1734, kdy bylo udělování svatebních konsensů podřízeno nejen dohledu krajských hejtmanů, ale navíc ještě spojeno s podmínkou, že ženich bude disponovat živností nebo kapitálem o objemu 250 zlatých a snoubenci se úředně prokážou minimálním stářím 18 a 15 let. Stát tak začal dbát o jeho dodržování a progresivní charakter zákona začal nést svoje plíživé ovoce.²⁸

Ustanovení z třicátých let znamenala pochopitelně navýšení byrokratických bariér a rozšíření té části židovské populace, která oficiálního manželského sňatku nemohla nikdy dosáhnout. Podle třebečských odhadů Rudolfa Fišera dopadala tato omezení na 50–60 % mladých mužů vyloučených tak z možnosti legitimní reprodukce. Dochované hlášení hejtmana Znojemského kraje dokládá, že během roku 1738 byly v jemnickém ghettu o 30 tolerovaných rodinách povoleny pouhé 4 sňatky, v Ivančicích o 130 familiích 3, v Moravském Krumlově s 42 rodinami 2 a šafovská komunita o 100 rodinách zažila téhož roku 6 svateb.²⁹ Na rozdíl od předchozích opatření, která se orientovala na domy, synagogy a separační bariéry, familiantský zákon zasahoval židovskou populaci přesně v jejím životně nejdůležitějším a také v nejcitlivějším bodu, který představovala židovská rodina. Drastickým způsobem útočil na její funkci tím, že omezoval nejen potenciaální počet manželských svazků, ale jejich prostřednictvím citelně podvazoval i přirozený populační přírůstek. Zákon tak s sebou nesl řadu negativních a zároveň nedozírných demografických dopadů, které navíc prohlubovalo i související vystěhovalectví druhorozených synů do aktuálně vstřícnějších zemí, zpravidla Uher.

Mezi účinky familiantského zákona však nelze přehlédnout ani důsledky sociální. Svým dlouhodobým a nepominutelným tlakem dokázal totiž židovskou společnost rozštěpit na skupinu privilegovaných držitelů familiantských míst a na druhořadé obyvatele bez výraznější životní perspektivy. Majetkové, existenční i právní rozdíly pak integritu židovských komunit oslabovaly mnohem víc než přibývající počet jedinců, kteří z nejrůznějších důvodů opouštěli svoji židovskou víru. Systém permanentního zápasu o šance na život stupňoval nejen konkurenční prostřední, ale spolu s ním živil i řadu společensky negativní jevů v podobě zášti, korupce a udavačství. Původně nenápadné ustanovení o židovských sňatcích se tak během několika let i na Moravě proměnilo v klíčovou normu, která naplňovala všechny cíle dobového antijudaismu. Z demografického hlediska nábožensky odlišnou komunitu redukovala, z právního pohledu ji zřetelně oddělovala od většinové společnosti a po psychologické stránce narušovala její vnitřní soudržnost a integritu. Familiantský zákon se tak stal nejen dlouho hledaným, ale také skutečně účinným klíčem k systémovému řešení židovské otázky, jež svému restriktivnímu účelu vydržel sloužit více než sto let.³⁰

²⁸ Wekebrod, *Sammlung*, 182–183, 192–193.

²⁹ Fišer, *Třebeč*, 67–81. MZA, B1, sign. J19/15, kart. č. 68o.

³⁰ Štindl, „Konversion“, 136–142.

Antijudaismus třicátých let 18. století

Do jaké podoby tedy moravská politika vůči Židům na prahu druhé třetiny 18. století vlastně dospěla? Je třeba říci, že v dané době představovala už politiku jednoznačně zformovanou a zorientovanou. Panovníckému antijudaismu se na Moravě v rozmezí let 1708–1728 podařilo nejen naplnit starší stavovský koncept židovského domu, ale nově nastavit i proces schvalování dalších synagog a prostřednictvím familiantského zákona konečně nalézt účinný klíč k redukci židovské populace. Navzdory pokračujícím experimentům např. s židovskými neofyty soudobá politika už poměrně dobře znala potřebné a adekvátní ukazatele pro posouzení reálného stavu židovské menšiny a přinejmenším je už také uměla sledovat.³¹

Nezbytný a uznávaný předpoklad efektivního sledování či spolehlivých analýz tvořil pochopitelně i rozvinutý a kompetentní byrokratický aparát. Ten na vstupní ose krajší hejtmané – komorní prokurátor – královský tribunál – panovník získal během sledovaného období nový článek v podobě separační komise a k němu ještě další – specificky „židovské“ – agendy a pravomoci. Vůbec nejzřetelnější posun však nastal ve sféře královských regálů. Panovník mezi ně jednoznačně zařadil svá rozhodující práva v otázce povolování synagog a vypovídání Židů, stejně jako nově zavedenou sérii astronomických pokut, jež hrozily za porušení protijidovských zákonů, proměnil v potencionální příjmy státní pokladny. Dobový antijudaismus se tak z hlediska pravomocí i svého výkonu přesunul jednoznačně do rukou císaře a jeho státního aparátu. Ten jeho prostřednictvím navíc manifestoval svou katolickou víru a zároveň naplňoval jednu z militantních idejí křesťanské monarchie.

Navzdory přenosu a centralizaci většiny židovských agend do kanceláří státu však nelze antijudaismus první třetiny 18. století považovat za výhradně „úřední“. Panovník pravomocí městských, patrimonálních i konsistoriálních kanceláří při správě židovských záležitostí sice v mnohém omezil, ale ani poté se tradiční složky stavovské společnosti svého zakořeněného antijudaismu zcela nevzdaly. Naopak, většina kampaní politického antijudaismu potvrdila, že bez aktivní spolupráce jednotlivých vrstev tehdejší společnosti nebyla řada protijidovských opatření vůbec uskutečnitelná a možná. Navíc se opakovaně ukázalo, že měšťané, šlechta i zástupci duchovenstva měli k soudobým problémům spojeným s židovskou menšinou nesporně blíž a byli na ně schopni reagovat – bohužel spíše v negativním slova smyslu – mnohem citlivěji, přesněji a zpravidla také rychleji. Nejednou z postupů absolutistického antijudaismu se tak zrodil ze zájmů moravské aristokracie (translokace) či katolické církve (dohled nad synagogami, separace). A většina přijatých opatření se pak v duchu celospolečenského antijudaismu i teologicky ukotvené loajality vůči neomezenému panovníku těšila jejich větší či menší mocenské podpoře.

³¹ Ke zvýšenému zájmu komorního prokurátora o židovské konvertity blíže literatura v poznámce č. 30.

BIBLIOGRAFIE**Archivní fondy**

MZA, B1 – Moravský zemský archiv v Brně, Gubernium.

MZA, F209 – Moravský zemský archiv v Brně, Velkostatek Velké Meziříčí.

Literatura

Bělina, Pavel, Jiří Kaše, Jiří Mikulec, Irena Veselá, Vít Vlnas. *Velké dějiny zemí Koruny české IX. 1683–1740*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2011. ISBN 978-80-7432-105-4.

Beller, Steven. *Antisemitism: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2007. ISBN 978-0-19-872483-4.

Benz, Wolfgang. *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart*. Band 8: Nachträge und Register. Berlin, Boston: De Gruyter Saur, 2015. ISBN 978-3-11-037932-7.

Delumeau, Jean. *Strach na Západě ve 14.–18. století II*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-208-9.

Dokoupilová, Marie. „Soupisy židovských obyvatel Prostějova v 18. století.“ In *Židé a Morava*, vyd. Petr Pálka. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2002, 29–46. ISBN 978-80-85945-29-0.

Drabek, Anna. „Die Juden in den böhmischen Ländern zur Zeit des landesfürstlichen Absolutismus (von der Schlacht am Weißen Berg bis zum Ausgang der Regierungszeit Maria Theresias).“ In *Die Juden in den böhmischen Ländern*, hrsg. Ferdinand Seibt. München: Collegium Carolinum, 1983, 123–143. ISBN 3-486-51561-6.

Dřimal, Jaroslav. „Královský prokurátor a jeho úřad do roku 1745.“ *Sborník archivních prací* 1969, 19, 348–385.

Ebelová, Ivana. „Familiantský zákon a jeho dopad na proces udělování svatebních konsensů v Čechách.“ *Studia historica Brunensia* 2020, 67(1), 91–106.

Ebelová, Ivana. „Židovské komise se zřetelem ke komisi ekonomické a policejní v písemnostech České komory v první čtvrtině 18. století.“ *Archivní časopis* 2022, 72(2), 159–169.

Evans, Robert John Weston. *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*. Praha: Argo, 2003. ISBN 80-7203-463-4.

Fišer, Rudolf. *Třebíč. Příběhy židovských familiantů*. Třebíč: Fibox, 2012. ISBN 80-85571-21-8.

Janák, Jan, Zdeňka Hledíková, Jan Dobeš. *Dějiny správy v českých zemích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-709-1.

Kamplinger, Rainer. „Cum nimis absurdum.“ In *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart*. Band 8: Nachträge und Register, hg. Wolfgang Benz. Berlin, Boston: De Gruyter Saur, 2015, 190. ISBN 978-3-534-27528-1.

Klenovský, Jaroslav. „Plány separace židovského osídlení na Moravě z let 1727–1728.“ In *Židé a Morava*, vyd. Petr Pálka. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1996, 54–62.

Knichal, David. *Dobrozdání olomouckého biskupa Wolfganga Hannibala kardinála ze Schrattenbachu ze dne 6. května 1727 k separaci židovských domů na Moravě – edice a rozbor pramene*. Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita v Brně, 2018.

Kocman, Pavel. „Die Juden im ersten erhaltenen mährischen Kataster – Lahnregister.“ *Judaica Bohemiae* 2003, 39, 104–192.

Kocman, Pavel. „Die jüdische Besiedlung Mährens im Jahre 1667. Die Steuererklärungsbriefe zur Haussteuer.“ *Judaica Bohemiae* 2004, 40, 149–224.

Kocman, Pavel. „Die kurze Geschichte der jüdischen Gemeinde in Auspitz (Hustopeče), 1621–1651.“ *Judaica Bohemiae* 2015, 50(2), 2015, 45–89.

Kocman, Pavel. „Politické, hospodářské a sociální postavení Židů na Moravě v průběhu třicetileté války 1618–1648.“ Disertační práce, Masarykova univerzita v Brně, 2019.

- Kocman, Pavel. „Potíže města Brna se židy ve druhé polovině 17. století.“ In *A vůbec ... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám*, vyd. Jana Čermáková et al. Brno: Archiv města Brna 2010, 132-151. ISBN 978-80-86736-18-1.
- Kocman, Pavel. „Wir arme Burgern!... contra ‚unchristliches Volck‘. Židé z pohledu moravských královských měst v polovině 17. století.“ In *Židé a Morava*, vyd. Petr Pálka. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2007, 25-31. ISBN 978-80-85945-50-8.
- Kocman, Pavel. „Zu den Umständen der Erteilung des Privilegiums für die mährischen Juden im Jahr 1629.“ *Judaica Bohemiae* 2018, 53(2), 5-51.
- Kwasnik-Rabinowicz, Oskar. „Geschichte der Juden in Mährisch Aussee.“ In *Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, hg. Hugo Gold. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929, 331-342.
- Lapáček, Jiří. „Pokusy o separaci, translokaci a permutaci Židů na Přerovsku v letech 1726-1730.“ In *Židé a Morava*, vyd. Petr Pálka. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1995, 23-29. ISBN 80-85945-01-0.
- Lipscher, Vladimir. „Jüdische Gemeinden in Böhmen und Mähren im 17. und 18. Jahrhundert (bis zum Ausweisungsbefehl Maria Theresias).“ In *Die Juden in den böhmischen Ländern*, hrsg. Ferdinand Seibt. München: Collegium Carolinum, 1983, 73-86. ISBN 3-486-51561-6.
- Lohrmann, Klaus. *Zwischen Finanz und Toleranz. Das Haus Habsburg und die Juden. Ein historischer Essay*. Graz: Verlag Styria, 2000. ISBN 3-222-12766-2.
- Macek, Jaroslav, Václav Žáček. *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra, 1958.
- Matušíková, Lenka. „Soupis Židů na panství Veselí nad Moravou z roku 1727.“ In *K dějinám Židů v českých zemích*, vyd. Lenka Matušíková. Praha: Národní archiv, 2015. ISBN 978-80-7469-038-9.
- Miller, Jaroslav. *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-805-5.
- Miller, Michael L. *Moravští Židé v době emancipace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-80-7422-307-5.
- Müller, Willibald. *Beiträge zur Geschichte der mährischen Judenschaft im 17. und 18. Jahrhundert*. Olmütz: Laurenz Kullil, 1903.
- Paulus, Filip, Šárka Steinová. *Krajina a urbanismus na rukopisných plánech 18. století. Translokační plány židovských obydlí v zemích Koruny české v letech 1727-1728*. Praha: Národní archiv, 2020. ISBN 978-80-7469-088-4.
- Peřinka, František Václav. *Dějiny města Kroměříže*. Díl 2. Kroměříž: Místní národní výbor a osvětový sbor, 1947.
- Prokeš, Jaroslav. „Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Redukční a extirpační pokusy z let 1679 až 1729.“ *Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice* 1929, 1, 41-224.
- Spyra, Janusz, Aleš Zářický, Jan Županič. *Šlechticův Žid - Žid šlechticem Židovské elity a židovská šlechta v novověku a moderní době*. Ostrava, Czeŝtochowa: Ostravská univerzita v Ostravě, Akademia Im. Jana Dlugosza w Czeŝtochowie, 2015. ISBN 978-80-7464-730-7.
- Stehlík, Michal. *Židé na Dačicku a Slavonicku (1670-1948)*. Dačice: Městské muzeum a galerie, 2002.
- Štindl, Martin. „Konversion von Juden und jüdische Gemeinden in Mähren (Gesellschaftliche Zusammenhänge des Problems in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts).“ In *Individuum und Gemeinde. Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien 1520 bis 1848*, hg. Helmut Teufel, Pavel Kocman, Alexandr Putík, Iveta Germanová. Praha-Brno: Judaica Bohemiae XLVI Supplementum, 2011, 133-143. ISBN 978-80-87366-11-0.
- Štindl, Martin. „K počátkům židovského osídlení ve Velkém Meziříčí.“ In *Židé a Morava*, vyd. Petr Pálka. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1997, 3-13.

- Štindl, Martin. „Osudy jemnických Židů před rokem 1848.“ In *Dějiny Jemnice*, vyd. Jiří Tříška. Jemnice: Město Jemnice, 2010, 437-470.
- Štindl, Martin. „Usazování Židů ve Velkém Meziříčí ve druhé polovině 17. století.“ In *Židé a Morava*, vyd. Petr Pálka. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1995, 35-46. ISBN 80-85945-01-0.
- Štindl, Martin. *Velká Mezeříč Františka Ignáce Konteka 1401-1723. Městská kronika barokní Moravy*. Tišnov: Sursum, 2004. ISBN 80-7323-69-0.
- Štindl, Martin. „Židovská synagoga – starost barokní Moravy.“ In *Židé a Morava*, vyd. Petr Pálka. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2004, 24-40. ISBN 80-85945-40-1.
- Teplitsky, Joshua. „Heroes and Victims without Villains: Plague in Early Modern Prague.“ *Jewish Social Studies* 2020, 26 (1), 67-76.
- Teufel, Helmut. „Juden im Ständestaat. Zur politischen, wirtschaftlichen und sozialen Geschichte der Juden in Mähren zwischen 1526 und 1620.“ In *Die Juden in den böhmischen Ländern*, hrsg. Ferdinand Seibt. München: Collegium Carolinum, 1983, 57-71. ISBN 3-486-51561-6.
- Válka, Josef. „Barokní absolutismus.“ In *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, vyd. Karel Malý, Ladislav Soukup. Praha: Karolinum, 2006, 45-79. ISBN 80-246-1209-7.
- Vašků, Vladimír. *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636-1749*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1969.
- Wekebrod, Franz Xaver. *Sammlung der seit dem Jahre 1600 bis zum Jahre 1740 ergangenen allerhöchsten Gesetze in chronologischen Ordnung*. Brünn: Johann Georg Gastl, s. d.